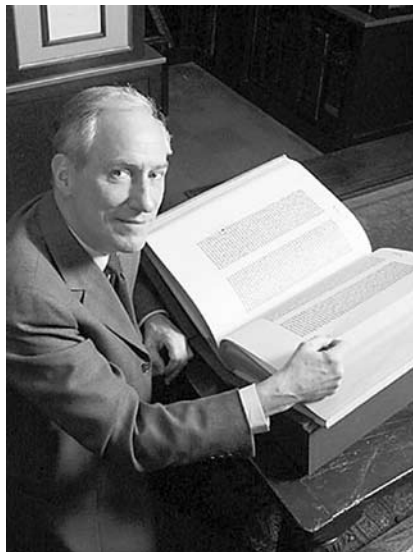

A KÖNYVTÁR AZ ÚJ KORSZAKBAN

1.

Amióta robbanásszerűen nő körülötünk az információk mennyisége, s az információs technológia zavarba ejtő sebességgel változik, alapvető gondunk, hogyan tájékozódjunk ezen az új terepen. Mi lesz például a kutató könyvtárakból az olyan technológiai csodák idején, mint amilyen a Google?

S egyáltalán: hogyan értelmezzük ezt az egészet? A problémára nincs kész válaszom, de arra, hogyan nyúljunk hozzá, van egy javaslatom: tekintsük át az információközlés módozatainak történetét! Radikálisan leegyszerűsítve azt mondhatnánk, hogy amióta az emberek megtanultak beszélni, az információs technológia négy alapvető változáson ment át.

Ugy i. e. 4000 körül az emberek megtanultak írni: az egyiptomi hieroglifák története kb. i. e. 3200-ban veszi kezdetét, a betűírás pedig i. e. 1000 körül. Vannak tudósok, például Jack Goody, akik az írás felfedezését tekintik az emberiség történetében a legfontosabb technológiai áttörésnek, hiszen átalakította az emberiségnek a múlthoz való viszonyát, és utat nyi-

tott a könyv mint történelmi erő létrejöttéhez.

A második technológiai váltás akkor következett be, amikor a könyv történetében – nem sokkal Krisztus születése után – a kódexek váltották fel az irattekerceket. A III. századra már döntő szerepet játszottak a kereszténység terjedésében a tekerhető tekerceket kiszorító kódexek – azaz a lapozható könyvek. Megváltoztatták ugyanis az olvasási tapasztalatot: az oldal lett az észlelési egység, és az olvasók világosan tagolt szöveget lapozhattak végig, melyben olykor már elkülönülő – azaz szóközzel elválasztott – szavak, bekezdések és fejezetek, sőt tartalomjegyzékek, mutatók és más efféle olvasási segédletek is voltak.

A kódexet viszont a könyvnyomtatás feltalálása formálta át az 1450-es években. Igaz, a kínaiak már 1045 körül kifejlesztették a betűnyomtatást, a koreaiak pedig már 1230 körül fémbetűkkel nyomtattak fadúcok helyett. Viszont a távol-keleti találmányokkal szemben Gutenbergé futótűzként terjedt el, az olvasók egyre bővülő köréhez juttatva el a könyvet. A nyomtatás technológiája közel négyszáz éven át semmit sem változott, ugyanakkor az olvasóközönység az olvasni tudás, az oktatás és a hozzáférhetés javulásának köszönhetően egyre nőtt. A gőzmeghajtású nyomdagépen a – már nem rongyból, hanem fapépből készült – papírra nyomott rölapok és újságok olyannyira kiterjesztették a demokratizálódási folyamatot, hogy a XIX. század második felére már tömeges olvasóközönsséggel számolhatunk.

A negyedik nagy változásra, az elektronikus kommunikáció megjelenésére csak a minap került sor – tegnap vagy tegnapelőtt, ki hogy számítja. Az internet – legalábbis mint kifejezés – 1974-es; az 1969-es ARPANET-ből, illetve a számítógépes hálózatok közötti kommunikációval végzett korábbi kísérletekből nőtt ki. A világháló 1981-ben kezdett kiépülni, kezdetben még csak a fizikusok közti kommunikáció eszközeként. A honlapok és keresőgépek az 1990-es évek közepére váltak általánossá. S innen kezdve már mindenki ismeri a történetet, hogyan jelentek meg egymás után

azok a márkanévek, amelyek az elektronikus kommunikációt mindennapi tapasztalatunk részévé tették: a böngésző programok – Netscape, Internet Explorer, Safari stb. – és az olyan keresőgépek, mint a Yahoo vagy az 1998-ban alapított Google.

Ha így nézzük a dolgot, a változás üteme lélegzetelállító: az írástól a kódexig 4300 évre volt szükség, a kódextől a könyvnyomtatásig 1150 évre, a könyvnyomtatástól az internetig 524 évre, az internettől a keresőgépekig 19 évre, a keresőgépektől a Google algoritmikus relevancia-rendezéséig 7 évre – s ki tudja, mi van épp készülődésben?

Minden technológiai váltás átforgalmazta az információátadás terepét, s a gyorsulás oly nagy, hogy feltartóztathatatlanok és ugyanakkor felfoghatatlanok tűnik. Hosszú távon – amit a francia történészek *la longue durée*-nek mondanak – az általános kép egészen világos, illetve dehogyan, inkább szelídítő. Csak-hogy e végkifejlet eltúlzott drámaisága annak köszönhető, ahogyan a tényeket sorba rendeztem. A történészek, legyenek amerikaiak vagy franciák, gyakran élnek ilyen trükkökkel. Ha a tényeket másképp rendezzük el, más képet kapunk, s ekkor a változás helyett a folytonosságra esik a hangsúly. Az a folytonosság, amelyre gondolok, az információk természetével, avagy másképp megfogalmazva, a szövegek inherens instabilitásával kapcsolatos. A technológiai átalakulások hosszú távú szemlélete helyett – amin különben az a közkeletű vélekedés alapul, hogy egy új korszakba, az információ korszakába léptünk – azt vallom, hogy minden kor az információ korszaka volt, mindegyik a maga módján volt az, s az információ mindig instabil volt.

Kezdjük az internettel, s haladjunk az időben visszafelé! Az elmúlt néhány évben egymilliónál is több blog jött létre, tápot adva a félretájékoztatás terjedéséről szóló történetek bőségének, melyek némelyike városi mítosz módjára kering. Az alábbi történetről mégis azt hiszem, hogy igaz, noha pontosságáért nem kezeskedhetem, hiszen magam is az internetről szedtem. A *The Onion* című vicclapban paródiának szánt hírként megjelent, hogy egy

építész Washingtonban megalkotta az első lenyitható kupolájú épületet. Ha süt a nap, a kupola gombnyomásra feltekeredik, s az épület úgy néz ki, mint egy futballstadion. Esős napokon viszont a Capitolium épületére hasonlít. A történet honlapról honlapra terjedt, míg el nem ért Kínába, ahol a *Beijing Evening News* leközölte. Ezt azután felkapta a *Los Angeles Times*, a *San Francisco Chronicle*, a Reuters, a CNN, a Wired.com és még számtalan blog mint egy történetet, amely arról szól, hogyan látják a kínaiak az Egyesült Államokat: azt hiszik, lenyitható tetejű házakban lakunk, ugyanúgy, mint ahogy lenyitható tetejű autók közlekedünk.

A blogolással kapcsolatos többi történet is hasonló következtetést sugall: a blogok híreket teremtenek, s a hírek a szövegvalóság formáját öltve rácaffolnak saját szemünkkel látott valóságunkra. Sok tudósító manapság már több időt tölt blogok olvasásával, mint a hagyományos hírforrásokkal – például a hatóságok szóvivőinek a megkérdezésével. Az információ korszakában a hírek elszakadtak bevett forrásaiktól, s globális léptékű félretájékoztatásba is torkollhatnak. Az információk ma korábban ismeretlen mértékben hozzáférhetőek, s ugyanakkor egyre kevésbé megbízhatóak. Valóban így volna?

Azt állítom, hogy a híreket mindig is fabrikálták, és sohasem feleltek meg pontosan annak, ami tényleg történt. A mai újság címlapját a tegnapi események tükrének tekintjük, noha csak tegnap csinálták meg a tördelészerkesztők, akik az első oldalt önkényes konvenciókhoz igazodva állítják össze: a nap vezető híre a jobb oldali hasámban fent, a második legfontosabb a bal oldaliban, ugyancsak fent, a kevésbé fontosak középen vagy a hajtás alatt kapnak helyet, és jellegzetes szalagcímek emelik ki a riportokat. A tipográfiai elrendezés eligazítja az olvasót, és egyben alakítja a hírek jelentését. A hír maga is narratív formát ölt, a szakma művelői a képzésük során eltanult konvencióknak megfelelően írják meg a tudósításokat. Ilyen konvenció például a „fordított piramis” elvű kifejtés, a „színes” vezérmondat, a „fő” és a „legfőbb” hírforrások kódja stb. A hír nem az, ami

megtörtént, hanem egy történet arról, ami történt.

Persze sok tudósító a lehető legnagyobb pontosságra törekszik, de nekik is igazodniuk kell mesterségük konvencióihoz, és mindig van némi távolság az ő szóhasználatuk és a mások által észlelt vagy átélt esemény természeté között. Kérdezzünk csak meg bárkit, aki részese volt egy eseménynek, amelyről az újság is beszámolt! Mind azt mondja, hogy nem ismertek magukra vagy arra a bizonyos eseményre abban a történetben, amely az újságban megjelent. A kiművelt újságolvasók a Szovjetunióban nemcsak azt tanulták meg, hogy ne higgyenek el semmit, amit a *Pravda* leközöl, de még azt is, hogy a közlés elmaradását annak jeleként fogják fel, hogy valami történik. 1980. augusztus 31-én Lech Walesa aláírta a lengyel kormánnyal kötött megállapodást, amely független szakszervezetként ismerte el a Szolidaritást, ám a lengyelek ezt először mégsem hitték el – nem azért, mert nem jutott el hozzájuk a híre, hanem azért, mert az állami televízió tudósított róla.

Magam is voltam egykor hírlapi tudósító. Az alapvető kiképzésemre még első egyetemi éveimben került sor: 1959-ben nekem kellett tudósítanom a newarki rendőrkapitányságon történő eseményekről. Hiába dolgoztam korábban iskolaújságoknál, még nem tudtam, mi a hír – vagyis hogy milyen eseményből lesz tudósítás, és milyen szókombinációkat nyomtatnak majd ki, miután a helyi hírek éjjeli szerkesztője ellenőrizte őket. A kapitányság tudomására jutó események rendszerint „sikító lapok” formáját öltötték: így hívták a telefonközpontba érkező bejelentések legépeelt változatát. A kóbor kutyáktól a gyilkosságokig mindenféle eseményről szólhattak, s óránként mintegy tucatnyi gyűlt össze belőlük. Az én dolgom az volt, hogy a második emeleti hadnagytól elkérjem és átfussam a lapokat, nézzem meg, van-e bennük olyasmi, amiből hír lehet, s ezt jelentsem egy tucat újság veterán riportereinek, akik a földszinti sajtószobában pókeréztek. A pókerjáték töltötte be a hírszűrő szerepét. Valamelyik riporter megmondta, hogy az általam kiválasztott bejelentések közül melyiket

volna érdemes ellenőrizni. Az ellenőrzést rendszerint telefonon, a gyilkossági osztály fontosabb irodáit megkérdezve végeztem. Ha az információ elég jónak bizonyult, szoltam a kártyázóknak, akik aztán megtelefonálták a helyi hírekért felelős szerkesztőknek. De ahhoz, hogy a véget nem érő pókerjátzmát félbeszakítsák miatta, az információnak igazán jónak kellett lennie – vagyis olyasminek, amit az emberek nagyon rossznak tartanak. Mindenkinek a póker volt a legfontosabb – kivéve engem, egyrészt, mert egy kártyalapért egy dollár osztópénzt kellett fizetni, ami akkoriban sok pénz volt, másrészt ki kellett fejlesztenem azt a képességet, hogy ráérezzek, miből lehet hír.

Hamar megtanultam, hogy ne törődjem a holtan találtakkal (azaz a közönséges halálesetekkel) és a benzinkutak kirablásával, de eltartott egy ideig, míg képes voltam felismerni, mi az igazán „jó” esemény – például fegyveres rablás egy tekintélyes üzletben vagy egy központi helyen eltört fő víznymócsó. Egy alkalommal olyan jó sikító lap került a kezembe (nemi erőszak is, gyilkosság is), hogy nem is jelentettem a pókerezőknak, hanem rögtön a gyilkossági csoporthoz fordultam. Amikor megmutattam a lapot az ügyeletes hadnagyának, undorral nézett rám: „Hát nem látod?”, kérdezte az áldozat és a gyanúsított neve után zárójelben álló betűre mutatva. Csak akkor vettem észre, hogy minden név után ott szerepelt a jel, hogy az illető fekete-e vagy fehér. És azt sem tudtam, hogy a feketét érintő bűnügyek nem számítanak hírnek.

Mivel magam is megtanultam híreket írni, nem tartom az újságokat megbízható információforrásnak. Gyakran meglepődöm azon, hogy vannak történészek, akik elsődleges forrásként használják az újságokat, ha arra kíváncsiak, valójában mi történt. Szerintem az újságokat olvasva nem az eseményekről leszünk megbízható ismereteket, hanem arról, hogy a kortársak hogyan konstruálták meg ezeket az eseményeket. Jó példával szolgál egy végzős diákom, Will Slaughter tanulmánya az amerikai forradalom híreiről. Will nyomon követte, milyen módosulásokon ment át az amerikai és az európai sajtóban az a tudósi-

tás, amely Washingtonnak a brandywine-i csatában elszenvedett vereségéről adott hírt. A XVIII. században a hírek nem a számunkra megszokott „történetek” formáját öltötték, hanem egy-egy elkülönülő bekezdést alkottak, s az újságok egymástól vették át ezeket a bekezdésnyi híreket, majd kiegészítették őket a kávéházakban terjedő és a hazatérő hajóskapitányoktól hallott pletykákkal. Brandywine-ről először egy lojalista New York-i lap adott hírt – Washington levele kíséretében, amelyben arról tájékoztatja a Kongresszust, hogy meghátrálni kényszerült a William Howe tábornok vezette brit erők elől. A lap egy példánya hajón eljutott New Yorkból – Halifax és Glasgow érintésével – Edinburghba, ahol a helyi újság átvette a vonatkozó bekezdést Washington levelével egyetemben.

Az edinburgh-i hírt azután több londoni újság is átvette, de mindig apró változtatásokkal. E változtatások fontosak voltak, mert a spekulánsok hatalmas tételekkel fogadtak az amerikai háború kimenetelére, miközben a bizakodók és a borúlátók egymással csatáztak a tőzsdén, s a kormány arra készült, hogy betérjessze a költségvetést a parlamentben, ahol az Amerika-barát ellenzék Lord North kormányának megdöntésére szövetkezett. A 3000 mérföldnyire, avagy egy 4-6 hetes hajóút messzeségében bekövetkező amerikai események kulcsszerepet kaptak e pénzügyi és politikai válság megoldásában.

S hogy valójában mi történt? A londoniak megtanulták, hogy ne higgyenek az újságoknak, amelyek az egymástól átvett bekezdésekkel gyakran elferdítik a híreket. Sőt mivel az átvett bekezdés eredetileg egy lojalista amerikai újságban látott napvilágot, az olvasóközönség eleve gyanakvással fogadta. Még több kétséget ébresztett a nagy kerülőút, amelyet bejár: miért jelentené be Washington a vereségét, miközben Howe meg sem említi a győzelmét abban az üzenetben, amelyet közvetlenül a csatától közeléből, Philadelphiából küldött? Ráadásul egyes tudósításokban még az is szerepelt, hogy ebben a csatában Lafayette megsebesült. A brit olvasók ezt képtelenségnek tartották, hiszen úgy tudták (tévesen, koráb-

bi, pontatlan tudósításokra támaszkodva), hogy Lafayette Brandywine-től messze, Kanadához közel harcolt John Burgoyne tábornok ellen.

Végezetül pedig jobban megnézve Washington „levelét” megállapíthatják, hogy olyan stilisztikai sajátosságokat mutat, amelyek nem jöhettek egy tábornok tollából. Az egyikről – mely a csapatok felállításáról szólva az *arraying* szót használta az *arranging* helyett – utólag kiderült, hogy sajtóhiba. Mindebből számos londoni arra következtetett, hogy a tudósítás hamis, az optimista spekulánsok és a tory politikusok érdekeinek szolgálatában íródott, s ezt a feltevést csak erősítette, hogy a plagizáló folyamatban a kérdéses csatával kapcsolatos sajtóanyag egyre tovább dagadt. Egyes londoni lapok úgy állították be ezt a jelentéktelen vereséget, mint az amerikaiakra mért végzetes csapást, mely a lázadó hadsereg megsemmisítésével, sőt Washington halálával végződött. (Ami azt illeti, a háború folyamán a tudósítások négyszer jelentették Washington halálát; Benedict Arnoldot pedig a londoni sajtó összesen huszonhatszor nyilvánította halottnak.)

A Londonban kiadott francia *Le Courier de l'Europe* azután azzal a figyelmeztetéssel közölte az angol tudósítások összefoglalójának fordítását, hogy valószínűleg álhírről van dolga. Az eseménynek ez a verziója került aztán át egy tucatnyi francia lapba, melyek Németalföldön, a Rajna-vidéken, Svájcban és magában Franciaországban jelentek meg. Mire Washington vereségének híre elérte Versailles-t, már semmi hitelt nem adtak neki. Ezért Vergennes grófja, a francia külügyminiszter továbbra is az amerikai oldalon való katonai beavatkozást támogatta. Londonban pedig, mire nagy késsedelemmel végre megérkezett Howe győzelmi jelentése (aki érthetetlen módon két hétig nem is jelentkezett), már árnyékba borította Burgoyne saratogai vereségének szenzációsabb híre. Így tehát a brandywine-i vereség a rosszul megírt és félreolvasott hír esetének bizonyult, a meg sem történt esetről szóló média-eseménynek, melynek jelentését továbbításának folyamata határozta meg – ugyanúgy, mint a bűnügyi tudó-

sítások szűrését a newarki rendőrkapitányságon, vagy mint a blogolás a felhajtható tetejű kupoláét.

Az információ sosem volt stabil. Közhelyes bölcsesség, mégis érdemes megfontolni, mert helyreigazíthatja azt a hiedelmet, hogy a felgyorsuló technológiai változások egy új kor szakba röpítettek bennünket, melyben az információk terjedése teljesen ellenőrizhetetlenné vált. Az információtechnológia inkább arra ösztönözhetne bennünket, hogy újragondoljuk magának az információnak a fogalmát. Ne higgyük azt, hogy az információk kemény tények vagy valósdarabkák formáját öltik, arra várva, hogy kibányásszuk őket az újságokból, a levéltárakból és a könyvtárakból, hanem tekintsük őket olyan üzeneteknek, amelyeket a továbbítás során folyton alakítunk. Nem egyszer s mindenkorra rögzült dokumentumokkal, hanem sokféle, változékony szöveggel van dolgunk. Ha szkeptikusan tanulmányozzuk e szövegeket számítógépünk képernyőjén, megtanuljuk, hogyan olvassuk jobban az újságot – sőt azt is, miért becsüljük meg a régi könyveket.

A bibliográfusok ezt már jóval az internet létrejötte előtt felismerték. Először Sir Walter Gregg fogalmazta meg a XIX. század végén, majd Donald McKenzie hozta tökéletes formára a XX. század végén. Munkájuk egyben megfelel a bloggerek, googlerek és a többi www-rajongó kérdéseire is: Miért kéne egynél több példányt megtartani egy könyvből? Mi értelme hatalmas összegeket költeni az első kiadások megszerzésére? Nem váltak-e elavulttá a könyvritkaságok gyűjteményei, most, hogy nem sokára minden elérhető lesz az interneten?

A hitetlenek megmosolyogták és egy külön mániájának tudták be Henry Clay Folger elhatározását, hogy összegyűjti Shakespeare első fólió kiadásának valamennyi példányát. Az első fólió kiadás – a drámák legkorábbi gyűjteménye – 1623-ban, hét évvel Shakespeare halála után jelent meg. A gyűjtők többsége úgy vélte, minden kutató könyvtárnak elég belőle egy példány. Folger végül közel 40 példányt gyűjtött össze, a barátai már csak Negyven Fóliós Folger-

nek csúfolták. Azóta azonban a bibliográfusok folyamatosan használják a gyűjteményét, s döntő jelentőségű információkra bukkannak nemcsak a darabok kiadásával, de az előadásukkal kapcsolatban is.

Bebizonyították, hogy az Első Főlióban található 36 színmű közül 18-at ezt megelőzően nem adtak ki. Négyet korábban csak hibás másolatokból ismertek – ezek az ún. „rossz” quarto példányok – olyan, egyes darabokat tartalmazó füzetekből, melyeket többnyire gátlástalan kiadók még Shakespeare életében nyomtattak ki romlott szövegváltozatok alapján. Tizenkettőt viszonylag jó quarto kiadások alapján, de megváltoztatott formában nyomtak újra, és csak kettőt változtatás nélkül, ugyancsak a korábbi quarto kiadások alapján. Mivel Shakespeare kézíratai nem maradtak fenn, e szövegek eltérései döntő szerepet játszhatnak annak eldöntésében, hogy ő maga mit írt. Csakhogy az Első Főliót nem lehet egyszerűen összevetni a quarto kiadásokkal, mert minden egyes példánya más. Mindet Isaac Jaggard műhelyében nyomtatták 1622–23-ban, de három különböző kiadásban. Egyes példányokból hiányzik a *Troilus* és *Cressida*, más példányokban megvan a teljes *Troilus*, megint másokban csak a főszövege, a prológus nélkül – itt az első szín szövegét tartalmazó lap hátán a *Rómeó és Júlia* vége található, áthúzva.

Az eltéréseket tovább bonyolítja legalább 100 újraszédéses javítás, továbbá annak a legalább öt szedőnek a sajtósági gyakorlata, akik egyszerre több munkán is dolgoztak – időnként valamelyik ügyetlen ifjú inasra bízva Shakespeare-t. A szövegváltozatokból kiindulva érvelő bibliográfusok – többek közt Charlton Hinman és Peter Blayney – rekonstruálták az előállítás folyamatát, s ily módon igen meggyőző következtetésekre jutottak az angol irodalom legfontosabb műveiről. Ezt a fáradságos tudományos munkát nem lehetett volna elvégezni Folger úr főliói nélkül.

Shakespeare persze külön eset, de az internet előtti korszakokban sosem lehetett a szövegek stabilitásáról beszélni. A XVIII. századi Franciaországban Diderot *Enciklopédiájá-*nak az a kiadása terjedt el a legtöbb

példányban, amely több száz, az eredetiben nem is szereplő lapot tartalmazott. Kiadója, egy pap, a püspöke prédikációiból kiemelt részletekkel bélelte ki a szöveget abban a reményben, hogy ezzel a püspök kegyeibe férkőzhet. Voltaire annyira tökéletlennek tartotta az *Enciklopédiát*, hogy utolsó nagy művét (*Questions sur l'Encyclopédie*) kilenckötetes folytatásának szánta. Hogy izgalmasabbá tegye a szöveget, és ösztönözze a terjedését, kalózkidásokkal szövetkezett a saját kiadója háta mögött, és kiegészítésekkel toldotta meg a kalózkidásokat.

Ami azt illeti, Voltaire annyit babrált a szövegein, hogy már a könyvkereskedők is panaszkodtak. Amint eladták egy munkájának valamelyik kiadását, nyomban újabb jelent meg a szerző kiegészítéseivel és javításaival. A vevők tiltakoztak. Egyesek úgy döntöttek, addig meg sem veszik Voltaire műveinek összkiadását – amiből több is volt a piacon, mind más és más –, amíg a szerző meg nem hal, amit sok könyvkereskedő már alig várt.

A kalózkidás olyannyira általános volt a kora újkori Európában, hogy a kiadók egyetlen sikerkönyvből sem gazdagodhattak meg: nem ugyanazt nyomta őket újra óriási példányszámban, hanem sok kis példányszámú kiadásban egy időben és egymással versenyezve jelentette meg őket sok könyvkiadó, akik mind nyereséget reméltek a szerzői jogok által nem korlátozott piacon. Kevés olyan kalózkidó akadt, amely az eredeti kiadás pontos másolatát próbálta létrehozni; tetszés szerint megkurtították vagy bővítették és átdolgozták a szövegeket, cseppet sem törődve a szerzők szándékaival. Igazi *avant la lettre* dekonstrukcionistaaként viselkedtek.

2.

A szövegek stabilitásának kérdése vezet el ahhoz az általános kérdéshez, hogy mi a kutató könyvtárak szerepe az internet korában. Nem ámitok senkit azzal, hogy könnyű a válasz, inkább a kérdést világítom meg jobban azzal, hogy bemutatok a könyvtárról két elgondolást, melyek nagyszerű illúzióknak bizonyultak – nagyszerűnek és csak félig igaznak.

A könyvtárakra az 1950-es évek diákjai úgy tekintettek, mint a tudás erődjéire. A tudás a kemény könyvfedelek közé rejtve létezett, és úgy tűnt, egy-egy nagy könyvtárban minden megvan. A New York-i Közkönyvtár lépcsőin fellépdelni, elhaladni a kapuját őrző kóroszlánok mellett, s belépni a hatalmas, harmadik emeleti olvasóterembe, egyet jelentett a belépéssel egy minden tudhatót felölelő világba. Az ismeretek szabványosított kategóriákba rendezetten várokozta, s a cédulakatalóguson áthaladva a könyvek lapjairól voltak megszerezhetőek. Minden egyetem területének közepén klasszicista oszlopokkal díszített szentélyként emelkedett a legfontosabb épület: a könyvtár, ahol az ember csendben ült és olvasott, ahol nem volt szabad zajt csapni, enni, zavart kelteni – legfeljebb egy lopott pillantást lehetett vetni valamelyik vonzó, könyvébe mélyedő olvasóra.

A diákok még mindig tisztelik a könyvtárakat, ám néhány egyetemi olvasóterem már szinte üresen kong. Hogy visszacsábítsák a diákokat, a könyvtárosok ma már kényelmes karosszékeket kínálnak az üldögéléshez és csevegéshez, sőt italokat és némi harapnivalót is – ha hullik a morzsa, az se baj. A modern és posztmodern diákok többsége kutatásait saját szobájában, a számítógépe előtt ülve végzi. Számukra a tudás a hálózaton át hozzáférhető, nem a könyvtárakban. Jól tudják, hogy a könyvtár falai között sohasem férne el minden tudás, hiszen az információk mennyisége végtelen, az interneten viszont mindenhová elérkezik, s hogy ráleljenek, ahhoz nem cédulakatalógusokra, hanem keresőgépekre van szükségük. Meglehet, ez is csak egy nagyszerű illúzió. Kevésbé borúlátóan ezt úgy is megfogalmazhatjuk, hogy egyaránt van igazság mindkét elképzelésben – a könyvtár erődként, illetve az internet nyílt térként való felfogásában. S ezzel már el is érkezünk a Google Könyvkereső fölvetette problémákhoz.

2006-ban a Google öt nagy kutató könyvtárral – a New York-i Közkönyvtárral, a Harvard, a Michigani és a Stanford Egyetemi Könyvtárral és az oxfordi Bodleian Könyvtárral

– szerződött a könyvállományuk digitalizálására. Az élő szerzői jogú könyvekkel gondok támadtak, amit még súlyosítottak a kiadók és a szerzők által indított perek. De ha ettől most eltekintünk, a Google ajánlata tényleg azt ígérte, hogy minden, könyvekbe foglalt tudást mindenkinek hozzáférhetővé tesz, vagy legalábbis azoknak, akik a világhálóhoz való hozzáférés kiváltságát élvezik. Úgy tűnt, a tudás demokratizálásának folyamatában ez az utolsó szakasz, amely az írás, a kódex, a könyvnyomtatás és az internet feltalálását követi.

Mármost én igazi Google-rajongó vagyok. Szerintem a Google Könyvkereső új, világméretű léptékben juttatja el mindenkihez a könyvekben felhalmozott ismereteket, még ha nem feledkezünk is meg arról a mély „digitális” törésvonalról, mely a szegények és a számítógép-használók között húzódik. A kutatás előtt egészen új lehetőségek tárulnak fel, olyan hatalmas adatmennyiségekkel lehet dolgozni, amilyenekkel digitalizálás nélkül lehetetlen volna megbirkózni. Hogy mi mindent tartogat a jövő, arra csak egyetlen példát hozok fel, az oxfordi Voltaire Alapítvány által útjára indított *Elektronikus felvilágosodás* projektet, amely pusztán azzal, hogy digitalizálja Voltaire, Rousseau, Franklin és Jefferson levelezését – mintegy kétszáz, igen nagy tudományos igényességgel kiadott kötetet –, gyakorlatilag újra fogja teremteni az irodalmárok XVIII. századi transzatlanti köztársaságát.

Ebbe az adatbázisba számos további filozófus levelei is be fognak kerülni Locke-tól és Bayle-tól Benthamig és Bernardin de Saint-Pierre-ig, úgyhogy a kutatók a felvilágosodást megalapozó levélváltások egész hálózatában követhetik nyomon az egyénekre, könyvekre, gondolatokra való hivatkozásokat. Sok más hasonló vállalkozás bizonyította már – például a Kongresszusi Könyvtár által elindított *Amerikai emlékezet*¹ és a Virgíniai Egyetem által kezdeményezett *Árnyék völgye projekt*² –, hogy egyrészt létrehozhatók, másrészt igen hasznosak az ilyen nagyságú adatbázisok. De sikerük egyáltalán nem bizonyítja, hogy a Google Könyvkereső, mindeme vállalkozások közül a legnagyobb szabású, elavulttá tenné a kutató könyvtárakat.

1. A Google képviselőinek legmerészebb utópikus ígérete az, hogy gyakorlatilag minden nyomtatott könyvet feltesznek a hálóra. Ez az ígéret félrevezető, és a hamis tudat kialakításának veszélyét kelti, mert abba a hiszembe ringathat bennünket, hogy most már nem kell törődnünk a könyvtárainkkal. Vajon az Egyesült Államokban fellelhető könyveknek – s akkor most nem is szóltunk a világ más részeiről – hány százalékat fogja digitalizálni a Google? 75, 50, vagy csak 25 százalékat? Még ha 90 százalékot ér is el, a fennmaradó, nem digitalizált 10 százalék akkor is fontos lehet. Nemrégiben felfedeztem egy egészen rendkívüli libertinus regényt: a címe *Les Bohémiens*, szerzője, a mindeddig ismeretlen Pelleport márki a Bastille foglyaként írta – ugyanakkor, amikor valamelyik szomszédos cellában Sade márki a maga regényeit. Szerintem Pelleport műve, mely 1790-ben látott napvilágot, sokkal jobb, mint bármi, amit Sade valaha írt, de esztétikai becsétől függetlenül, nagyon sokat elárul arról, milyen volt az írók helyzete Franciaországban a forradalom előtt. Mindazonáltal tudtommal csak hat példánya létezik, s egyik sincs fenn a hálón.³ (A Kongresszusi Könyvtár, melyben az egyiket őrzik, nem nyitotta meg állományát a Google előtt.)

Ha a Google nem dolgozza fel ezt a könyvet, illetve a hozzá hasonló könyveket, akkor a Google-ban megbízó kutatók egyes igen fontos könyvekre soha nem fognak rábukkanni. A fontosság ismérvei nemzedékről nemzedékre változnak, így nem tudhatjuk, utódainknak mi lesz majd fontos. Sokat megtudhatnak Harlequin regényeinket, számítógép-használati útmutatóinkat vagy telefonkönyveinket tanulmányozva. A mai irodalom-

tudósok és történészek sokat merítene az almanachok, füzetes regények és egyéb „népszerű” irodalmi műfajok vizsgálatából, bár e XVII–XVIII. századi munkák közül csak igen kevés maradt fenn. Olcsó papírra nyomták, könnyen szakadó fedélbe kötötték, rongyosra olvasták őket – a gyűjtők és a könyvtárosok pedig semmibe se vették őket, hiszen nem tartoztak az „irodalomhoz”. Nemrégiben a dublini Trinity College-ban bukkant rá egy kutató egy egész fiókra, tele elfelejtett balladásfüzetekkel – mindegyik egyetlen létező példány, felbecsülhetetlen érték a modern tudós szemében, noha kétszáz éve teljesen értéktelennek tekintették.

2. Jóllehet, a Google okosan döntött, amikor öt nagyszerű könyvtárral szerződött, összesített állományuk még mindig messze nem meríti ki az egyesült államokbeli könyvkészletet. Szemben azzal, amit várnánk, az öt könyvtár állományában kevés az átfedés: a Google-nál feldolgozás alatt álló könyvek 60 százaléka csak egyikükben található meg. Mintegy 543 millió kötet van összesen az Egyesült Államok kutató könyvtáraiban. A Google köztudottan 15 millió digitalizálását tekinti kezdeti céljának. Minél több könyvtárral szerződik – legutóbb 28 volt a Google Könyvkeresőben részt vevő könyvtárak száma –, digitális adatbázisa annál reprezentatívabb lesz. De még nem merészkedett be a különgyűjteményekbe, ahol a könyvritkaságok találhatóak. S persze a világirodalom egésze – az összes megjelent mű a világ minden nyelvén – messze túl van azon, amit a Google egyáltalán digitalizálni képes.

3. Noha a Google viszálját a kiadókkal és a szerzőkkel remélhetően megállapodás követi, még mindig nem világos, hogyan lehetne megoldást találni a szerzői jogok problémájára. Az 1976. évi szerzői jogi törvény, illetve annak 1998. évi kiterjesztése értelmében ma az 1923 után kiadott könyvek többségét szerzői jog védi, és a szerzői jog jelenleg kiterjed a szerző életére s azon túl még hetven évre. A közintézményekben található könyvek esetében a Google valószínűleg lehetővé teszi, hogy az olvasók a teljes szöveget láthassák és kinyomtathassák. A szerzői jogvédelem alá

1 ■ Honlapja szerint „Amerika történelmének és kreativitásának” digitális gyűjteménye, benne hangfelvételekkel, nyomatokkal, térképekkel és sok-sok képpel.

2 ■ Levelek, naplók, hivatalos iratok, folyóiratok és képek archívuma, mely két, a Shenandoah-völgyben egymástól kétszáz mérföldre fekvő község (egy északi és egy déli) életét dokumentálja az 1859-től 1870-ig tartó időszakban.

3 ■ Lásd cikkemet a *Les Bohémiens*-ről: Robert Darnton: Finding a Lost Prince of Bohemia. *The New York Review of Books*, 2008. április 3.

eső könyveknek viszont egyszerre valószínűleg csak néhány sora lesz látható, ami a Google álláspontja szerint – jóhiszemű használat esetén – még nem ütközik törvénybe.

A Google meggyőzheti a szerzőket és kiadókat, hogy mondjanak le követeléseikről az 1923-tól a közelmúltig kiadott könyvek esetében, de vajon rá tudja-e venni őket arra, hogy a jelenben és a jövőre nézve is módosítsák szerzői jogigényüket? 2006-ban az Egyesült Államokban 291 920 új kiadvány jelent meg, s az elmúlt évtizedben – az elektronikus kiadás terjedése mellett is – szinte évente nőtt az új könyvek száma. Hogyan tarthatna lépést a Google az új természettel, miközben az évszázadok alatt felgyűlt valamennyi könyvet is digitalizálja? Jobb, ha a kutató könyvtáraink beszerzéseit növeljük, mint ha abban bízunk, hogy a Google majd megőrzi a még csak ezután kiadandó könyveket az eljövendő nemzedékeknek. A Google saját küldetését információközlésként határozza meg – a jelenre nézve; arra nem kötelezi magát, hogy vég nélkül megőriz minden szöveget.

4. Az elektronikus technológia gyorsan változó környezetében a cégek is hamar elsorvadnak. A Google megszűnhet vagy éppenséggel kiszoríthatja egy még nagyszerűbb technológia, a Google adatbázisát éppoly elavulttá és hozzáférhetetlenné téve, mint amilyenek mára a régi floppy lemezeink és CD-ROM-jaink. Az elektronikai vállalatok felívelnek, majd eltűnnek. Viszont a kutató könyvtárak évszázadokig fennállnak. Ahelyett, hogy elavultnak nyilvánítanánk, inkább erősítsük meg őket, mert az elektronikus médiumokba már eleve bele van építve az avulás.

5. A Google is hibázni fog. Bármennyire ügyel is a minőségre és a minőségellenőrzésre, kifelejt majd egyes könyveket, átugrik egyes oldalakat, homályosan reprodukál néhány képet – és még sok módja van annak, hogy ne legyen tökéletes a szövegek reprodukciója. Egykor elhittük, hogy a mikrofilm megoldja a szövegek megőrzésének problémáját. Ebből is okultunk.

6. Ahogy a mikrofilmnél, a Google másolatainál sincs semmi biztosítékunk arra, hogy tartósak lesznek. A

bitek idővel lebomlanak. A dokumentumok elkallódhatnak a kibertérben, ha elavult médiumban kódolták őket. A hardware is, a software is kétségbeesítő tempóban cserélődik. Hacsak nem találunk megoldást a digitális anyagok konzerválásának problémájára, minden „digitálisnak született” szöveg veszélyeztetett fajhoz tartozik. Az új médiumok megszállott fejlesztése akadályává vált a régiak megőrzésével való törődésnek. Az összes némafilm 80 százalékát és a második világháború előtt készült összes film 50 százalékát már elvesztettük. Semmi sem őrzi meg jobban a szövegeket, mint a papírba ivódott festék, különösen, ha a XIX. század előtt készült papírról van szó – kivéve a pergamenre írott vagy kőbe vésett szövegeket. A valaha feltalált legjobb szövegmegőrzési rendszer nem más, mint a régimódi, premodern könyv.

7. A Google azt tervezi, hogy sorban leemeli a példányokat a polcra, s mint egy futószalagon, mindegyik könyvnek több változatát is digitalizálja – de vajon elérhető lesz-e valamennyi példány? S ha igen, melyik kerül a találati lista élére? Az átlagos olvasót összezavarja, ha Shakespeare drámáinak több ezer különböző kiadása között kell keresgélnie, tehát azt a kiadást fogja választani, amelyiket a Google a legkönnyebben hozzáférhetővé teszi. Vajon a Google ugyanúgy fogja meghatározni a könyvek relevancia-rangsorát, mint most a hivatkozásokét – bármire, a fogkrémektől kezdve a filmstárokig? Jelenleg egy titkos algoritmus szerint rangsorolja a weblapokat annak alapján, hogy a rajtuk hivatkozott oldalakhoz képest milyen gyakori a használatuk. Valószínűleg kitalál majd egy algoritmust arra is, hogyan rangsorolja a könyveket keresettségük szerint. De semmi jele, hogy figyelembe kívánná venni a bibliográfusok kötelező kritériumait, például azt, hogy melyik az első nyomtatott kiadás vagy az a kiadás, amelyik a legjobban megfelel a szerző kinyilvánított szándékának.

A Google több száz, de az is lehet, több ezer mérnököt foglalkoztat, de amennyire én tudom, bibliográfust egyet sem. Az, hogy szemmel láthatólag a bibliográfia szempontjaival cseppet sem törődik, annál is inkább saj-

nátatos, mivel, mint fent kifejtettem, a szövegek többsége nem volt stabil a nyomtatástörténet folyamán. Egy XVIII. századi sikerkönyv egyetlen példánya nem képviselheti kiadásainak végtelen sokféleségét. Komoly tudósoknak továbbra is az eredeti formájukban kell tanulmányozniuk és összevetniük a számos kiadást – nem pedig digitalizált reprodukciójukban; ezeket a Google olyan kritériumok szerint válogatja ki, amelyek valószínűleg még csak nem is érintkeznek a bibliográfia tudománya által érvényesítettekkel.

8. Legyen mégoly pontos is a számítógép képernyőjén megjelenő digitalizált kép, vannak a könyvnek olyan meghatározó sajátosságai, amelyeket nem tud visszaadni. Például a méretüket. Az az élmény, amit egy fél kézzel könnyen tartható, kicsiny duodecimo kötet olvasása jelent, igencsak különbözik attól, amit egy könyvállványra feltámasztott súlyos fólió olvasásakor élünk át. Megtapogatni is fontos egy-egy könyvet, érezni a papír textúráját, látni a nyomtatás minőségét, a kötés jellegét. A könyvek anyagi tulajdonságai utalnak arra, hogyan alkoták elemét egy társadalmi és gazdasági rendszernek; s ha széljegyzetek is vannak bennük, akkor igen sokat elárulnak arról, milyen helyet foglaltak el egykori olvasóik szellemi életében.

A könyveknek sajátos szaguk is van. Egy újabb felmérés szerint a francia diákok 43 százaléka a nyomtatott könyvek egyik legfontosabb tulajdonságának a szagukat tartotta – olyannyira, hogy húzódoznak attól, hogy szagtalan elektronikus könyveket vegyenek. A CaféScribe nevű francia elektronikus kiadó ennek úgy próbál elébe menni, hogy vevőinek egy illatmatricát is postáz, amely a számítógépre ragasztva a könyvekére emlékeztető áporodott szagot áraszt.

Ha egy régi könyvet olvasok, lapjait a fény felé tartva gyakran találok a papír rostjai között kis köröket – a papírt merítő munkás kezéről lehulló cseppek nyomát –, máskor pedig ing- vagy alsószoknya-darabkákat, amelyeket nem örültek meg rendesen a pép készítésekor. Egyszer egy nyomdász ujjlenyomatát találtam egy XVIII. századi *Encyclopédie* kötésében – a nyomdászcséh fogásainak tanúbizonyosságát: néha a kellesténél több festéket

kentek ugyanis a dúcra, hogy könyvnyelven menjen a sajtó rúdjának lenyomásával végzett nyomtatás.

Persze tisztában vagyok azzal, hogy a „tapintásra” és a jellegzetes „szagra” való hivatkozásaim gyengíthetik az érvelésem. Hiszen az olvasók többségét a szöveg érdekli, nem pedig anyagi hordozója, s ha a nyomás és a papír iránt érzett vonzalmamról áradozom, az a vád érhet, hogy romantikus vagyok, avagy egy régimódi könyvmoly, aki semmi egyébire nem vágyik, mint hogy behúzódhasson a könyvritkaságok olvasótermébe. Ezt be is ismerem. Szeretem a könyvritkaságok elkülönített olvasóterméit, még azokat is, ahol kesztyűt húzatnak az emberrel, mielőtt hozzányúl a kincseikhez. A könyvritkaságok gyűjteménye a kutató könyvtárak elengedhetetlen része, és pedig éppen az a része, amelyik a Google számára a legkevésbé hozzáférhető. De a könyvtárak a közönséges olvasóknak is biztosítanak olyan csendes és kényelmes helyeket, ahol elmélyedhetnek egy könyvben, ahol egy-egy kódex a maga teljes egyediségében megtapasztalható.

A régimódi könyv mellett felhozható legerősebb érv éppenséggel ponto-

san ez: a közönséges olvasókra gyakorolt hatása. A Google-nak hála, a tudósok kereshetnek, navigálhatnak, szüretelhetnek, bányászhatnak, hiperlinkelhetnek és végigkúszhatnak (a kifejezések a technológia függvényében változnak) a webhelyek és elektronikus szövegek millióin. Ám ha az ember valami jó olvasnivalót keres, akkor nyomtatott könyvet vesz a kezébe, s kényelmesen átlapozhatja, élvezve a nyomdafestékes papírként megjelenő szavak varázslatát. Nincs az a számítógép-képernyő, amely a nyomtatott oldaléhoz fogható élvezetet nyújtana. Az internet viszont olyan adatokat bocsát rendelkezésünkre, amelyek akár egy klasszikus kódexszé is átalakíthatók. A rendelésre nyomtatást már virágzó iparágga tette, s azt ígéri, hogy a könyvekhez majd a pénzkiadó automaták módjára működő számítógépeken keresztül is hozzájuthatunk: belépés, elektronikus rendelés – s már jön is a nyomtatott és bekötött kötet. Meglehet, egyszer majd egy kézi képernyőről olvasható szöveg is éppoly élvezetes vizuális élményt nyújt, mint egy kétezer éves kódexlap.

De addig is erősítsük meg a könyvtárat. Töltsük fel nyomtatott anyagok-

kal, erősítsük meg az olvasóterméit. Ne úgy gondoljunk rá, mint valami raktárra vagy múzeumra. A kutató könyvtárak nemcsak a könyveket adják ki nekünk, hanem többségük egyben elektronikus impulzusokat továbbító idegközpontként is működik. Adathalmazokat szereznek be, karbantartják a digitális lerakókat, hozzáférhetővé teszik az elektronikus folyóiratokat és kezelik a laboratóriumok és a tanulmányok mélyéig elhatoló információs rendszereket. Sok könyvtár megosztja szellemi gazdagságát a világgal, s engedélyezi, hogy a Google digitalizálja nyomtatott állományát. Ezért azt is mondom: éljen a Google! – de azt is: arra ne számítsunk, hogy olyan hosszú életű lesz, hogy kiválthassa a korinthuszi oszlopokkal övezett, tiszteletre méltó épületet. A tudomány erődjeként és az internetes kalandozás egyik kiinduló állomásaként a kutató könyvtár még mindig méltó rá, hogy az egyetlen középpontjában álljon, őrizve a múltat és energiát gyűjtve a jövőnek.

ROBERT DARNTON

Wessely Anna fordítása